

تغییرات اجتماعی معاصر در استان آذربایجان شرقی

مهديه احمدزاده

دانشجو معلم کارشناسی رشته آموزش ابتدایی دانشگاه فرهنگیان تبریز

چکیده

در طول سالیان گذشته جامعه جهانی شاهد تغییرات اجتماعی گسترده‌ای در تمام کشورهای و مناطق بوده‌است. با وجود این تغییرات همواره نیاز است که نظام آموزشی و خانواده‌ها عناصر اصیل و مثبت فرهنگی خویش را که در معرض فراموشی یا دگرگونی هستند به نسل جدید یادآور شده و مانع از تباهی آنان در میان انبوه اطلاعات و تغییرات حاصل در عصر حاضر شوند. از طرفی نسل جدید باید بداند ریشه اعمال و افکار متعارف جامعه خویش کجاست و دور شدن از این ریشه‌ها آنان را به کجا خواهد برد و در معرض چه آسیب‌هایی قرار خواهد داد. نظر به اهمیت موضوع، تغییرات اجتماعی معاصر در استان آذربایجان شرقی ایران را از چند جنبه مهم را با مراجعه به کتاب‌ها، مقالات و وبسایت‌های معتبر مورد بررسی و ارزیابی قرار دادم تا از این طریق نقشه راهی از مسیر پیموده شده توسط نسل‌های گذشته در دست و نگاهی آگاهانه به آینده به دست آید.

واژگان کلیدی: تغییرات اجتماعی، فرهنگ، آذربایجان

مقدمه

تغییرات اجتماعی عبارت‌اند از پدیده‌های قابل رویت و قابل بررسی در مدت زمانی کوتاه به صورتی که هر شخص معمولی نیز در طول زندگی خود یا در طول دوره کوتاهی از زندگی‌اش بتواند یک تغییر را شخصاً تعقیب نموده و نتیجه قطعی‌اش را ببیند یا نتیجه موقتی آن را دریابد.

تغییر اجتماعی باید در جریان تاریخ یک کشور تاثیر بگذارد. تغییر، جزئی جدانشدنی همه جوامع است و هیچ پدیده‌ای نیست که شاهد تغییر نباشد و در واقع عدم وجود تغییر یعنی نبود تکامل و بهبود شرایط؛ ولی همیشه تغییر مثبت، سازنده و طبیعی نیست.

خصوصیات یک تغییر اجتماعی

1. یک پدیده جمعی است. یعنی تغییر اجتماعی باید بخش بزرگ و مهم جامعه را در بر بگیرد و عمومی باشد.
  2. باید یک تغییر ساختی باشد. یعنی تغییری کلی در سازمان اجتماعی به وجود آورد.
  3. باید استوار و مداوم باشد یعنی گذرا نباشد.
  4. باید بتوان زمانی برای آغاز آن در نظر گرفت. یعنی در یک دوره زمانی اتفاق افتاده باشد.
- یک نظام اجتماعی بدون یک نظام فرهنگی نمی‌تواند وجود داشته باشد. نظام فرهنگی عناصر نمادین اساسی برای نظام اجتماعی را فراهم می‌کند از سوی دیگر نظام فرهنگی بدون نظام اجتماعی یک تمدن مرده محسوب می‌شود.
- فرهنگ، ارزشها و باورها نقش بسیار بزرگی در رویکرد رفتار انسان و تاثیر بسزایی در پیشرفت و توسعه یا رکود جوامع دارند. فرهنگ مجموعه‌ای از ارزشها، عقاید، سنتها و رسوم و... است که در خدمت تعیین هویت و به هم پیوستن یک گروه است. پس فرهنگ بر نحوه فکر و عمل افراد در یک گروه تاثیر می‌گذارد و تاثیر مهمی در نحوه رفتار گروه به عنوان یک کل دارد.

تبریز به عنوان دومین شهر بزرگ کشور با توجه به اهمیت سیاسی و اقتصادی آن و جمعیت پرشمارش برای همه نظام‌های حاکم بر ایران اهمیت داشته و دارد. استان آذربایجان شرقی نیز با حدود چهار میلیون نفر جمعیت، به گفته رئیس پلیس آگاهی آذربایجان، امن‌ترین و کم‌جرم‌ترین استان کشور است. که نشان از بالا بودن سطح هوش اجتماعی ساکنان آن است.

در اسناد دوره پهلوی ذکر شده که «تبریز دارای یک طبقه متوسط مرفه و تحصیلکرده و کنجکاو و پرشور به نظر می‌رسد. و تعداد زیادی دانشجوی دانشگاه، هنرآموز حرفه‌ای و دوره‌های فنی، حدود پنج هزار پزشک، دندانپزشک، استاد، مربی، هنرآموز و دبیر با تحصیلات دانشگاهی در این شهر سکونت دارند. یعنی نزدیک به ۵ درصد جمعیت بالغ تبریز و همچنین هزاران تحصیلکرده دیگر در رشته‌های گوناگون. تیراژ کتاب و روزنامه در تبریز بالاتر از هر شهر دیگر به جز تهران و رشت -نسبت به جمعیت- است که نشانه علاقه مردم به آگاهی است. تبریز ثروتمندان بسیار نیز دارد.» تبریزی‌ها برون‌گرا و اهل سفر هستند.

مردم استان آذربایجان شرقی دارای خصوصیات هیستند که آنان را نسبت به مردم دیگر استان‌های این کشور به نحوی بارز متمایز می‌کند. ویژگی‌های چشمگیر تاریخی، اقتصادی، سیاسی، اخلاقی و جغرافیای این مردم را در قبال کلیه رویدادهای کشور به طور اعم و استان خود به طور اخص بسیار کنجکاو، پیگیر، حساس و متوقع نموده است. تبریز شهر قیام و انقلاب بوده است و قیام‌های سرنوشت‌سازی چون نهضت تنباکو، انقلاب مشروطیت، قیام شیخ محمد خیابانی، قیام ۲۹ بهمن ۵۶ و ۲۲ بهمن ۵۷ از این دیار برخاسته‌اند. مردم تبریز همواره در مقابل دشمنان، نترس و آزادیخواه بودند و هرگز تسلیم بیگانگان نشدند.

در دوره پهلوی با ادبیات آذری مقابله شده و ادارات و رادیو سعی در انکار وجود زبان و فرهنگ آذری داشتند. همچنین این زبان در برنامه‌های رادیو و تلویزیون مسخره می‌شد. برای مثال ثبت‌احوال بسیاری از اسم‌های آذری را قبول نمی‌کرد و اتاق اصناف نیز هرچندگاهی یک‌بار به مبارزه با مغازه‌هایی که اسامی آذری داشتند برمی‌خیزید. در نتیجه روش ثبت احوال، بسیاری از بچه‌ها دو اسم داشتند یک اسم فارسی در شناسنامه و یک اسم در زندگی واقعی و از کودکی متوجه یک هویت دوگانه می‌شدند.

حسینقلی کاتبی در کتاب «آذربایجان و وحدت ملی» بیان می‌کند: طرز معاشرت، برخورد اجتماعی، تعارفات، طرز برگزاری جشن‌های ملی و مذهبی مثل مراسم نوروز و چهارشنبه سوری و سیزده‌به‌در، عید غدیر خم، میلاد حضرت علی (ع)، رسوم مهمانی و عروسی، تعزیه و عزاداری و غیره در تمامی سرزمین ایران یکسان اجرا می‌شود. از دیگر ویژگی‌های ایرانی در اخلاق ملی مثل مهمان‌نوازی، ادب و احترام و خوش‌سلوکی و حسن معاشرت در میان عموم ایرانیان از خراسانی و آذربایجانی و کرمانی و کرد و بلوچ یکسان است. با این وجود ما شاهد تغییرات گسترده‌ای در سبک زندگی و زندگی اجتماعی ساکنین استان آذربایجان شرقی و شهر تبریز بوده‌ایم و این تغییرات اغلب برای همه ما ملموس هستند. از این رو در ادامه این تغییرات را در چند جنبه بررسی خواهیم کرد.

روش تحقیق

روش مورد استفاده در گردآوری داده‌های این تحقیق، توصیفی کتابخانه‌ای بوده است.

زبان

زبان ساکنان آذربایجان شرقی، ترکی آذری یا ترکی آذربایجانی است. طی سالیان گذشته به دلیل استفاده گسترده از زبان فارسی در رسانه‌ها و نشریات و همچنین گسترش استفاده از شبکه جهانی اینترنت و منابع انگلیسی زبان و ارتباط با سایر کشورها به جهت تجارت و تحصیلات و... این زبان‌ها وارد زبان ترکی آذربایجانی این منطقه شده‌اند و استفاده از برخی لغات و اصطلاحات آنها میان مردم رواج یافته است.

آموزش غلط زبان فارسی در مدارس در مناطق روستایی و در بسیاری از مدارس ابتدایی شهری باعث شده است تا دانش آموزان این مناطق و دانش آموزانی که در خانواده خود کمتر در معرض زبان فارسی بوده‌اند تا مرحله دبیرستان با مشکل زبان مواجه باشند.

اشتغال بانوان

با توجه به آمار معاونت امور زنان و خانواده نهاد ریاست جمهوری ۸۶.۵ درصد از جمعیت زنان منطقه آذربایجان شرقی اشتغال دارند و این استان از نظر نرخ اشتغال زنان در حال حاضر رتبه ۵ در کشور را دارد. به گفته مدیرکل امور بانوان و خانواده استانداری آذربایجان شرقی، طی سال‌های گذشته مجموعه‌ای از تحولات داخلی فراملی، موقعیت زنان ایرانی را دگرگون کرده‌است. وقوع انقلاب اسلامی و رشد ارزش‌های عدالت خواهانه، فرآیند نوسازی و توسعه جامعه، دگرگونی ارزش‌های سنتی، افزایش تحصیلات دانشگاهی، بهره‌مندی از رسانه‌های جمعی و دسترسی به اطلاعاتی که در سطح جهانی گردش دارد در مجموع میزان سرمایه‌های فرهنگی اجتماعی اقتصادی و سیاسی زنان را ارتقاء داده‌است. این وضعیت به تدریج جایگاه زنان را در سلسله مراتب جامعه و نقش آنها را در اداره امور کشور متحول ساخته است. در سال‌های اخیر علاوه بر رشد نرخ اشتغال زنان سهم آنها از هیئت‌های علمی دانشگاه‌های استان نیز افزایش داشته به طوری که در دانشگاه‌های دولتی ۲۸ درصد دانشگاه‌های آزاد ۲۳ درصد اساتید و هیئت‌های علمی را بانوان تشکیل می‌دهند و در کل به رتبه چهارم کشوری در خصوص اعضای هیات علمی زنان تمام‌وقت موسسات آموزش عالی کشور با مراتب مختلف علمی را دارا هستیم.

اوقات فراغت

در گذشته در آذربایجان شرقی جوانان برای پر کردن اوقات فراغت خود از بازی‌های سنتی و محلی استفاده می‌کردند. بعضی از این بازی‌ها عبارت‌اند از گردو بازی، لی لی، تخم مرغ بازی، وسطی و... که شرح و توضیح آنها در حوصله این نوشته نمی‌گنجد؛ همچنین بانوان اغلب به هنرنمایی در بافت قالی و فرش می‌پرداخته‌اند. امروزه جوانان برای پر کردن اوقات فراغت خود از شبکه‌های اجتماعی، بازی‌های ویدیویی، تلویزیون، اینترنت و یا دوره‌های دوستانه استفاده می‌کنند. به بیان دیگر به مرور زمان جمع‌های دوستانه جوانان کوچکتر شده و آنها از نظر اجتماعی منزوی‌تر از گذشتگان خود شده‌اند.

وضعیت اشتغال

بر اساس تحلیل داده‌های آماری درصد تغییرات اشتغال در بخش صنعت، ساختمان، عمده‌فروشی و خرده‌فروشی، حمل و نقل و انبارداری، فعالیتهای مالی، بیمه املاک و مستغلات منفی بوده است. در سال ۱۳۸۵ بخش کشاورزی استان با داشتن ۲۳ درصد کل جمعیت استان پویاترین و مهم‌ترین بخش اقتصادی استان در سال یاد شده بوده است. دومین بخش مهم

اقتصادی استان در این سال فعالیت‌های مربوط به خدمات مالی بیمه املاک و مستغلات بوده است؛ ۲۰ درصد شاغلان استان در این بخش فعالیت داشته‌اند. ۱۴ درصد شاغلان در بخش صنعت مشغول بوده‌اند. این مشاغل به ترتیب دارای رشد مثبت بودند: بخش صنعت، فعالیت‌های مربوط به خدمات مالی، بیمه و بنگاه‌داری املاک و مستغلات، فعالیت‌های اظهار نشده، انبارداری و حمل و نقل، خدمات دولتی، کشاورزی و معدن. منسوجات و کشفای‌های تبریز و همچنین صنعت چرم این شهر از گذشته مورد توجه بوده است؛ اما به مرور زمان به علت واردات بی‌رویه و قاچاق این محصولات به داخل کشور با مشکل روبه‌رو شده و به بیکاری بسیاری انجامیده است. این بیکاری، زمینه‌ساز مشکلات اقتصادی و قضایی بوده و در نتیجه تاب‌آوری اجتماعی جمعیت شهر تبریز و دیگر شهرستان‌های درگیر در این صنایع را تحت تاثیر قرار می‌دهد.

ارزشها و هنجارها در بازار

ارزش‌ها در بین بازاریان که عموماً قشری سنتی و پایبند به ارزش‌ها و هنجارها بودند به شدت مورد احترام بود و رعایت می‌شد و بازاریان معمولاً افرادی پایبند به اصول اخلاقی بودند. به طور مثال بازاریان عموماً در بازار و بین سایر تجار دارای اعتبار و حسن شهرت بودند. امروزه در مبادلات به عنوان مبادلات کوتاه‌مدت، ساختار قدیمی بازار از بین رفته است و افراد امروزه کمتر قابل اعتماد هستند و مبادلات به طور منظم از روابط قوی پیروی می‌کنند. امروزه با کاهش اعتماد در میان اعضای بازار، رواج تقلب و ورشکستگی را مشاهده می‌نماییم. بازار تبریز در طی چند دهه تغییرات بسیار کرده است و هر یک از تغییرات زمینه‌ساز تغییرات دیگر شده‌است و همچنین تغییرات کیفی زیادی نیز در بین بازاریان رخ داده است. بدین صورت که امروزه دیگر بازاریان همانند سابق به شیوه استاد شاگردی وارد بازار نمی‌شوند بلکه با اولویت دادن به تحصیل به جای اشتغال در بازار به شیوه متفاوت از قبل جامعه‌پذیر می‌شوند و طبیعتاً در این صورت افراد بازاری که در بازار مشغول به کار می‌شوند، اصول و ارزش‌ها و هنجارهای فعالیت اقتصادی در بازار را نمی‌آموزند و با ارزش‌ها و هنجارهای متفاوت از قبل جامعه‌پذیر می‌شوند. این تغییر اساسی زمینه‌ساز تغییر در میزان شناخت بین بازاریان شده. کاهش اعتماد یکی از مهمترین تغییرات بازار است که سبب تغییرات دیگر شده‌است.

همسرگزینی و آیین‌های خانوادگی

مراحل ازدواج در بیشتر شهرستان‌های این استان از گذشته شبیه به هم بوده‌است. برای مثال در مراسم خواستگاری در ابتدا زن‌های فامیل به خواستگاری می‌روند سپس با موافقت خانواده دختر، مردان هر دو خانواده با هم دیدار، ملاقات، گفت‌وگو و تبادل نظر می‌کنند. امروزه این روال هنوز هم در بیشتر شهرستان‌ها انجام می‌شود اما در برخی شهرها مانند تبریز و خانواده‌های مقیم که از باقی اعضای خانواده خود دور هستند، مراسم خواستگاری را خلوت‌تر و سریع‌تر و تنها با حضور نزدیکان درجه اول عروس و داماد برگزار کرده و سپس به بقیه فامیل اطلاع می‌دهند.

در حالت کلی میتوان بیان کرد که وسعت خانواده در حال کاهش و حجم واحدهای اقتصادی در حال افزایش است. افراد و در سطح بعدی خانواده‌ها رو به انزوای رفته و روابط با اقوام و همسایگان به گستردگی قبل نیست. عوامل زیادی در این تغییر نقش داشته‌اند.

تحصیلات و مراکز آموزشی

پس از انقلاب مشروطیت در بسیاری از شهرهای آذربایجان مدارس مختلفی تاسیس و افتتاح گردید. متأسفانه بیشتر این مدارس با وجود جو اجتماعی حاکم با مخالفت‌های فراوانی روبرو شده بود و گاه دچار غارت و یغما گردیدند. ایجاد مدرسی همچون ریح رشیدی به رونق شهر تبریز و استان آذربایجان شرقی افزود؛ در دوران معاصر تأثیر مدرسه‌موریان در اواخر قرن نوزدهم و بعدها ایجاد دانشگاه تبریز و همچنین وجود جریان‌های روشنفکری در این شهر رونق تبادلات فرهنگی شهر افزود. هم‌اکنون در شهر تبریز ۱۱ دانشگاه وجود دارد که از این میان دانشگاه تبریز پس از دانشگاه تهران قدیمی‌ترین دانشگاه کشور محسوب می‌شود. به این ترتیب و با توجه به علم‌دوستی دیرینه مردم استان، نرخ باسوادی و تحصیلات در طول دوره معاصر رو به افزایش بوده است.

منابع

- فرهمنند، جلال، (۱۳۸۴)، تبریز در التهاب (اسنادی درباره اوضاع سیاسی و اجتماعی آذربایجان شرقی)، تاریخ معاصر ایران، س ۹، ش ۳۳، صص ۱۶۱ تا ۲۰۰
- آزاد ارمکی، تقی، زند، مهناز، خزاعی، طاهره، (۱۳۸۲)، روند تغییرات فرهنگی اجتماعی خانواده تهرانی طی سه نسل، فصلنامه علمی-پژوهشی علوم انسانی دانشگاه الزهراء(س)، س ۱۳، ش ۴۵، صص ۱ تا ۲۴
- گی روشه، (۱۳۸۹)، تغییرات اجتماعی، ترجمه منصور وثوقی (ویراست دوم)، تهران، نشر نی، صص ۲۶ تا ۳۰
- ودادهیر، ابوعلی، محمدی، عاطفه، (۱۳۹۴)، بررسی جامعه شناختی تغییرات ارزش های اجتماعی-فرهنگی بازاریان تبریز، مطالعات جامعه شناختی شهری، س ۵، ش ۱۴، صص ۱۲۳ تا ۱۶۰
- صبری آذرشهری، حمید، (۱۳۸۲)، آذربایجان شناسی: آذرشهر (دهخواران) (جلد ۱)، تبریز، نشر همادز
- خاماچی، بهروز، (۱۳۸۱)، محلات تاریخی و قدیمی تبریز در شهرداری منطقه ۳، روابط عمومی شهرداری منطقه ۳ تبریز
- بهروزوند، مهدی، (۱۳۸۹)، راهنما: معرفی کوتاه تبریز، سازمان فرهنگی هنری شهرداری تبریز
- عظیمی آقداش، محمد، (۱۳۹۲)، ساربان: کتاب راهنمای گردشگری شهر تبریز، شهرداری تبریز
- معاونت امور زنان و خانواده-نهاد ریاست جمهوری اسلامی ایران، (۱۳۹۵)، وضعیت اقتصادی استان آذربایجان شرقی
- تیموری، ایرج، حکیمی، هادی، (۱۳۹۵)، تحلیل تغییرات اشتغال در شهرستان های استان آذربایجان شرقی-ریافت تغییر سهم و مکان، فصلنامه علمی-پژوهشی برنامه ریزی فضایی (جغرافیا)، س ۶، ش ۲، صص ۱ تا ۲۲
- حسن زاده، علیرضا، حشمتیان، مهدی، (۱۳۹۴)، مردم شناسی نوروز (مجموعه مقالات همایش ملی نوروز، میراث صلح)، تهران، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری